

MRTVI IN VSI OSTALI

Marjan Rožanc

1

Starega je dan pred upokojitvijo prineslo domov že sredi dopoldneva. Kaj takega se ni zgodilo še nikdar poprej in tako ni bilo misliti, da se je le svojeglavo ukradel z dela. Vse nekaj drugega je moralo priti vmes.

Peter je bil spričo njegovega prihoda na vso moč presenečen. Res da stari ni zagnal hrupa, toda tudi obnašal se je vse drugače, kakor mu je bilo v navadi. V vratih se je prikazal brez svoje nepogrešljive aktovke in se nič kaj razsodno sprehodil po sobi. Spotoma si je pozabil prižgati cigareto in zdaj je ves nadložen lovil sapo in si z robcem otiral znojne roke. Še najprej bi ga utegnilo doleteti premočno razburjenje ali nekaj podobnega.

Fant mu ni vedel nobene pomoči. Za vsak primer ga je zadržal ob postelji in se potrudil, da bi mu vse ostalo razbral z obraza. Toda kaj kmalu je bila njegova prizadevnost popolnoma odveč. Stari je bil ves iz sebe in si tako in tako ni mogel kaj, da ne bi svoje nadloge kar pri priči pojasnil. Treba je bilo samo počakati, da je ujel sapo in prišel do besede.

Naposled je dvignil glavo in si obrisal še čelo in usta.

»Nič me tako ne glej! Saj vidiš, danes imaš opraviti s povsem drugim človekom. Danes nisem kar tako.«

Kaj več že ni mogel spraviti iz sebe. Peter ga seveda ni takoj razumel, toda za zdaj mu je bilo teh nekaj besed popolnoma dovolj. Zdaj je vsaj vedel, da je starčevo razburjenje pripisati navdušenju ali veselju, in z olajšanjem ga je spustil iz rok. Odslej ga je imela samo še radovednost in v pričakovanju nadaljnjih besed je sledil staremu z vzpodbudnim nasmehom.

»Počakaj še malo,« je rekel stari nestrpno. »Najrajši bi ti povedal vse naenkrat, to si lahko misliš, vendar pri najboljši volji ne vem, kje naj začnem. Povedati ti moram tudi tako, da me boš razumel. Da ne boš mislil, da sem tak, kakršnega me vidiš, na stara leta celo ponorel. Sicer pa nič ne rečem, lahko bi se mi zgodilo še vse kaj drugega.«

»Le počasi! Zberite se,« je rekel Peter. »Meni se nič ne mudi.«

Toda mudilo se je staremu in po lastni presoji se je že zbral.

»Danes, kakor vidiš...,« je rekel. Za kratek čas je umolknil, ker pač ni šlo drugače in je moral še malo globlje po sapo. »Moje službo-

vanje je pri kraju, to mislim. No, zadnje čase z menoj kar ni hotelo biti več po pravem in to si menda že opazil. Hodil sem na delo in štel: ‚še devetkrat, še osemkrat, še sedemkrat...‘ Vse tako, vsak dan sem bil bliže in vse bolj čudno sem se počutil. ‚Glej,‘ sem si govoril, ‚in nihče ne ve za to, kajti okrog mene je bilo vse tiho, ko da to sploh nič ne pomeni. ‚Kaj boš,‘ sem se tolašil, ‚nisi jim več potreben. Opravil si svoje in zdaj lahko greš. In izplačeval sem dalje, še zmerom ves v strahu, da se ne bi pri kom uštel. Zraven sem si mislil, da bom tudi zadnji dan ob dveh vzel aktovko in odšel proti domu kakor pač vse ostale dni, vseh petintrideset let. Tako sem mislil in prav tu sem se uštel. Vedeli so tudi oni, vse natanko so vedeli, in hoteli so me presenetiti. Pred dobro uro me je direktor poklical k sebi in rekel: ‚Kacijan, pusti vse skupaj, aktovko in tisto svoje, pojdi lepo domov, obrij se in preobleci. Danes, no da, saj veš, kaj je danes. Doslužil si in proslavili bomo petintridesetletnico tvojega dela. Sindikat in uprava sta ti pripravila nekakšni nagradi in k temu, k tvojemu praznovanju, bomo sklicali še ostale člane sindikata. Jaz sem se tako in tako zmerom zavzemal za to.‘

Stari je zmečkal robec med potne dlani in zmajal z glavo.

»Kar tako, nenadoma, in zdaj sem tu. Hoteli so me presenetiti, vendar vsaj tam, v bolnici, bi morali vedeti svoje. Bolnega srca sem, stalno me daje, zdaj bolj zdaj po malem, pa mi grede tako stvar povedat nenadoma. Morali bi vedeti, da bi bilo lahko po meni.«

Fant je prestregel njegov zbegani pogled in se proti svoji volji nasmehnil.

»Nič me tako ne glej,« je rekel stari in se znova razburil. Pri tem je iztegnil prste, kakor da ga jezijo tudi nenehno potne dlani. »Srce me daje, srce. Kaj neki misliš, petintrideset let sem delal, vseškozi v bolnici, in nikdar mi ni nihče privoščil dobre besede. Le grajali so me. Zdaj pa kar naenkrat tako velika reč: nagrada, hvaležni smo ti, proslava in ne vem kaj še vse. Kar naenkrat vidim, da le nisem kar tako.«

Nekaj njegovega razburjenja je prešlo tudi na Petra.

»Nagrada, kakšnih dvajset tisoč...«, je rekel z zavidnim občudovanjem, »proslava... Seveda niste. Kdo je kdaj rekel, da ste kar tako.«

»Kajpak, nihče ni rekel tega, ampak svoj živi dan nisem slišal niti kako drugače. Ne rečem, prvega, z denarjem, me je bil vsakdo vesel. Na tem ali onem oddelku, povsod so silili vame, ampak brž ko sem jim odštel, že prihodnji dan, ni bilo nikomur več zame. Hodili so mimo mene, ko da me sploh ne poznajo. Šele zdaj vidim, da sem jim zares pri srcu.«

Ob tem se je zamislil in pričakovati je bilo, da se bo končno le pomiril. Vsaj Peter se je nadejal temu, toda stari ni dolgo zdržal ob njem, temveč je pričel znova stopicati po sobi. Ni se dal premotiti niti s cigareto in kakor je bilo videti, so ga trle že nove skrbi.

»Vse lepo in prav,« je dejal, »ampak na proslavi bodo najbrž tudi govorili. Že kar vidim: predsednik sindikata, direktor ... Že kar vem: o letih, o vsem, kar je bilo ... A jaz tega ne prenesem. Nisem samo bolnega, zadnje čase sem tudi mehkega srca. Za vsako malenkost se razjočem in naše ženske, kaj misliš, se mi bodo smejale. Vrh tega se bom moral tudi zahvaliti, ker pač ne gre, da bi samo kimal. Po govorih in darilih ne bom smel molčati. No, saj rad govorim, zmerom sem rad kaj povedal, ampak tole zdaj ... Res ne vem, kako in kaj naj povem.«

»Seveda,« je rekel Peter. »Zahvaliti se boste morali.«

»To vem, že spotoma sem premišljeval o tem,« je rekel stari. »In spomnil sem se, da imam doma še tebe, nič kaj drugega. Ti si pameten človek, tako sem mislil, in najboljše bi bilo, če mi zahvalo napišeš na košček papirja.«

»Po moje zahvale ne smete prebrati z listka,« je rekel Peter.

»Saj ne,« je dejal stari, »kdo pravi, da bi jo prebral. Zahvala naj bi bila kratka, vsega dva ali trije stavki, in naučil bi se jo na pamet. Tam bi se zahvalil kar tako, na izust, ko da si sproti izmišljujem.«

»Tako ne rečem,« je rekel Peter.

»Kajpak,« je rekel stari, »po moje je tako najenostavneje. Ti si pameten človek, še zdaj hodiš v šolo in napisal mi boš na listek, čisto na kratko. Jaz se bom naučil na pamet in povedal. No, preveč enostavno vseeno ni. Sestaviti morava previdno. Nočem, da bi kdo mislil, da mi je proslava stopila v glavo. Zahvaliti se morava skromno, tako, kako bi rekel, ko da si tega pravzaprav nisem zaslužil. Da je bilo delo, ki sem ga opravljal, tudi delo za moj kruh, tako nekako. Na kraju se morava še posebej zahvaliti predsedniku sindikata in direktorju. Pa tudi članov sindikata in ostalih uslužbencev ne smeva pozabiti.«

»Tako bi šlo,« je rekel Peter. »Tako, čisto na kratko.«

Stari ga je pogledal z očitnim olajšanjem.

»Torej, ti boš napisal, jaz se bom medtem umil in preoblekel. In pohitela bova, ker časa nimava več veliko.«

Toda fanta res ni bilo treba priganjati. Med navlako na mizi si je poiskal košček papirja in še isti trenutek se je zamišljeno sklonil nadenj. Stari si je medtem poiskal praznjo obleko in si jo razgrnil čez posteljo, nato pa njegovih drobnih opravkov ni hotelo biti ne konca ne kraja. Zdaj je stopil sem zdaj tja, toda nikjer se ni zaposlil toliko,

da ne bi kdaj pa kdaj pogledal še pod Petrovo roko. Komaj je fant končal, že je odvrigel brisačo in se kar z mokrimi rokami polastil papirja.

Prvič ga je preletel v eni sapi.

»Prav kakor sem mislil,« je rekel.

Nato je odložil papir na mizo in niti oblačenje ga ni več odvrnilo od njega. Fantu odslej ni utegnil privoščiti niti pogleda. Njegovo nagubano čelo je izdajalo samo še željo, da bi se mu napisano zapovrstje besed čimprej vrezalo v spomin. Bral je zbrano in učenje mu ni delalo večjih preglavic. Na vsako toliko se je celo nasmehnil in ob tej ali oni besedi je prešel v zadovoljno momljanje. Pozneje je zaprl oči in dalj časa se je z lahkim pregibanjem ustnic zahvaljeval v sebi. Nenadoma je plosknil z rokami:

»Že znam! Že znam!«

Nič manj vesel ni bil videti niti Peter.

»No, naj slišim!«

Stari se je nemudoma postavil predenj. Žal je bila govorniška vloga zanj tako nenavadna, da se kar ni mogel obraniti smeha. Ko je premagal občutek smešnosti, je moral najti še primerno držo in si odmisлити listek, ki mu je kar naprej silil pred oči. Še najbolje se je počutil vzravnano in opuščenih rok.

»Tovariš direktor, tovariš predsednik sindikata, tovariš šef administracije, vsi uslužbenci in člani sindikata! Za današnjo pozornost sem vam predvsem velik dolжник. Vse predobro se namreč zavedam, da je bilo moje delo na službenem mestu in v sindikatu tako malenkostno, da nisem zaslužil tolikšne pozornosti. Moje delo je bilo tudi delo za moj lastni kruh. Zato se vam, tovariš direktor, tovariš predsednik sindikata, tovariš šef administracije in vsi uslužbenci in člani sindikata, za darila in prisrčne besede najlepše zahvaljujem. Lepa hvala!«

»Odlično!« je vzkliknil Peter.

»Odlično, kajpak,« je rekel stari. »Saj ti pravim, mar ti ne govorim že ves čas, da nisem kar tako. Ko mi le srce ne bi nagajalo več.«

»Pomirite se,« je dejal Peter. »Skušajte si dopovedati, da to vseeno ni nič kaj takega. Nič posebnega.«

»Nič kaj takega. Nič posebnega. Kaj ni nič posebnega?!«

Zdaj mu je bilo celo za malo in Peter ga je smehljaje pospremil na hodnik. Pravzaprav bi bil šel z njim še kakšen korak dalje, toda stari mu je že na hodniku ušel daleč naprej. Kar naenkrat se mu je spet mudilo in fantu ni preostalo drugega, ko da je prizanesljivo zmajal z glavo in se vrnil nazaj v sobo.

Medtem pa je bil stari seveda že na cesti! V bolnico je prišel domala brez sape, vendar tudi ves nasmejan in vratar ga je neutegoma poslal dalje.

»Kar gor! Kar gor! Direktor te menda že čaka.«

Stari je pred njim objestno zavzdihnil in mu dal vedeti, da imajo proslave in jubileji tudi svoje neprijetne strani. Sicer pa nemara še nikdar doslej ni bil tako živahen in gibčen. Pogledal je po sebi in kakor hitro se je prepričal, da mu je obleka še vedno v najlepšem redu, se je povzpел do direktorjeve pisarne. Potrkal je kratko, ker ga je pač naglica nekako prevzela, in vstopil.

Za delovno mizo sta ob direktorju stala še predsednik sindikata in šef administracije. Vsi trije so prelistavali mape s skrbno vloženi listi in na prvi pogled je bilo videti, da starega kljub vsemu še niso pričakovali. Toda zdaj so se nemudoma obrnili k vratom. Obenem so zaživel, kakor bi se domislili stvari, ki je vsem trem nepričakovano ušla iz spomina. Direktor je stopil izza mize naravnost proti staremu.

»Prav, Kacijan, prav... Kar po domače. Sedi! Poglej, tule! Takoj bomo sklicali še ostale ljudi.«

Približala sta se mu tudi predsednik sindikata in šef administracije.

»Zbrali se bomo ob dvanajstih,« je rekel slednji. »V računovodstvu.«

Direktor je usločil ustnice v svoj ustaljeni nasmeh in je starega, ki se doslej še ni premaknil od vrat, potegnil v pisarno. Medtem sta predsednik sindikata in šef administracije zgrabila mizo za zidom in jo postavila na sredo, da je bilo ob njej prostora za štiri ljudi. Ročno sta primaknila še stole in predsednik sindikata je pokazal, da je treba samo še sest. Vsi trije so delovali skoraj preveč uslužno in stari se je mahoma zmedel.

»Sedi,« je rekel direktor in ga povabil poleg sebe. »Mi lahko pričnemo že prej. Zvrnili ga bomo kozarček ali dva, potem bomo šli tja, v računovodstvo. Dolgo se seveda ne bomo zadrževali niti tam. No, nekaj malega že moramo povedati, vsaj toliko, da bodo ljudje vedeli, za kaj gre. Upam, da boš kar zadovoljen.«

»Jaz! Zadovoljen!« je rekel stari. »Kajpak, da bom zadovoljen, le vedeti bi moral že prej. Ne bi mi smeli povedati šele danes, tako nenadoma, to mislim. Saj veste, bolnega srca sem in prav lahko bi bilo po meni.«

Direktor se je zasmejal. Pa tudi za predsednika sindikata in šefa administracije je bila to šala.

»Potem,« je rekel direktor, »bomo šli v menzo. Midva, predsednik in tajnica sindikata, tvoj šef in moja žena. Pripravili smo ti kosilo in

nekaj pijače, tako da bomo po kosilu še malo posedeli. Da bomo pod večer, ko mislim, da je čas, da se razidemo, dobre volje.«

Stari je zavzeto poslušal.

»Toliko vsega!« je rekel. »Kaj ne mislite, da je kar malo preveč.«

Direktor se je namuznil. Iz zidne omarice je privlekel na dan nekaj neodpečatenih steklenic in si drugo za drugo ogledal proti svetlobi okna. Čez čas sta mu starčevo veselje in zaskrbljenost izvabila odločnejši nasmeh in za njim sta se zasmejala še predsednik sindikata in šef administracije. Ta dva celo glasno.

»Preveč!« je rekel predsednik sindikata. »Kaj še! Po moje bo celo kakšna ženska premalo.«

»Kaj bi tisto,« je rekel direktor. Steklenico slivovke je zadržal v roki in pričel resnobno razpostavljati kozarce. »Preveč ni nikoli. Vsaj podobnih proslav ne, in jaz sem se zmerom zavzemal zanje.«

Šef administracije je prikimal: »Res je, kar pravite.«

»Zmerom sem se zavzemal za to,« je povzel direktor. »Delavcu je treba dati zasluženno priznanje in konec. Vrh tega se podobne proslave primerno obrestujejo. Danes, na primer, bomo sklicali še vse ostale člane sindikata upravnega pododbora in bodo le videli, da po novem cenimo tudi preprostega uslužbenca. Morda jim bo tudi v nekakšno spodbudo. Nazadnje, če že nič drugega, pa bodo videli, da se tudi v tej zanikni špitalski službi, kakor ji pravijo, lahko zdrži trideset let. Tudi to nekaj velja in jaz sem se zmerom zavzemal za to, za podobne proslave. Seveda ne samo zaradi tega. Poglej, stari, sam po sebi lahko sklepaš, delal si in se ubadal vse življenje, mi pa, kar nas je na vodilnih mestih, nimamo nikdar časa, da bi hodili od enega do drugega in ga hvalili: 'Dobro delaš, le tako naprej.' No, ob takj priložnosti, kakor je denimo tale tvoja, smo se le dolžni spomniti človeka. Posebno kadar gre za vestnega in marljivega uslužbenca, kakršen si bil ti. Ob taki priložnosti, kakor sem že rekel, ni nobena stvar preveč in jaz sem se zmerom zavzemal za to.«

»Vestnega in marljivega!« je rekel stari. »Glej, glej!«

»Kakopak,« se je oglasil predsednik sindikata. »Ne vem, če je še kdo tako točno in vestno opravljal svoje delo kot ti. Zdaj ti že lahko priznam, včasih sem te gledal in te naravnost občudoval. Za prej, dokler si bil še na oddelku, za strežnika, ne rečem nobene, ker me ni bilo tam, ampak za zdaj, odkar si bil za izplačevalca, ti gre vsa hvala. Ljudje se držijo svojega osemurnega delovnika, ti pa, takole star, si prve dni v mesecu izplačeval od jutra do mraka in menda se sploh nisi uštel. V sindikatu si prijel za vsako delo in res ne vem, kdo nam bo

v bodoče organiziral veselice. Ti si se že nekako znašel in sindikalna blagajna nikdar ni bila prazna.«

Stari ni prišel do besede in je samo poslušal in poslušal. Vlekel je na uho še potem, ko je predsednik sindikata že umolknil in je bila vrsta na njem. Toda najrajši bi poslušal dalje in kljub razločnim besedam je tehtal in ni mogel verjeti. Tolikšna hvala ga je naposled celo zbegala. Z nejevernimi očmi je gledal svoje tri predstojnike, ko da za vsem tem tiči potegavščina in je že skrajni čas, da se prenehajo šaliti na njegov račun.

Vendar ni šlo za to. Direktor je spet usločil svoje ustnice in tudi predsednik sindikata in šef administracije sta bila videti zares dobrohotna. Prva dva sta gledala odkrito in za njunimi dobrodušnimi smehljaji je tičalo celo nekaj žalosti za vestnim uslužbencem. Zanju je bilo torej tudi naravnost očitno, da ne brijeta norcev z njim. Medtem je šef administracije sklanjal glavo, ko da ga je sram, ker je ostal edini, ki ga še ni pohvalil. Zdaj je natočil slivovko v kozarce in nadvse resno prikimal:

»Res je, kar pravita.«

Direktor je dvignil svoj kozarec: »Pijmo!»

Po slivovki se je odkašljaj in dejal:

»Poglej, Kacijan, naj bo kakor hoče, dober ali slab, pri najboljši volji ne vem, kje naj iztaknem novega izplačevalca. Ni kar tako najti človeka, ki bi mu lahko zaupal toliko denarja. S tabo je bilo vse v najlepšem redu, nikdar se ni nihče pritožil in tudi tebi ni nikdar nič manjkalo. Res da, v kurirskem oddelku je veliko mlajših ljudi, ampak s tvojo upokojitvijo ne vem, na koga naj se obrnem.«

»Resno mislite?« se je zavzel stari.

»Resno mislim.« je rekel direktor, »seveda mislim resno.«

To je zdaj že kazalo verjeti.

»Saj, saj,« je rekel stari, »moje delo menda res ni bilo kar tako. Če le pomislim, da sem imel včasih v aktovki milijon dinarjev ali celo več. Prav lahko bi se mi zgodilo, da bi me kdo napadel. To delo je bila odgovornost, če že nič drugega. Včasih me je bilo naravnost strah, ampak zmerom sem le vedel svoje. Takole pred prvim, ko sva se s šoferjem peljala po denar, ga nikdar nisem pozabil vprašati: 'Kako sva se peljala prejšnji mesec? Po kateri ulici?' In šofer, tudi tič po svoje, me je razumel, in ubrala sva jo po drugi poti. Tudi okoli zadnjice v žep, če je bilo treba. Pa naju naj kdo pričaka in napade, če naju more. Ampak s tem še vseeno ni bilo opravljen. Z denarjem sem moral z oddelka na oddelek in ga, milijon ali celo več, razdeliti na drobno. Tu nekaj in tam nekaj, po tisočih in stotakah. Uslužbenci, po-

sebno ženske, so mi gledale v aktovko in sklepale roke: ‚Koliko denarja! Za božjo voljo, Kacijan, kaj vas nikdar ne prime, da bi zapeli aktovko in šli?‘ Prav tako, ampak zame, vsaj kar se tega tiče, je bil v aktovki samo papir. Delil sem ga na levo in na desno in šele takrat, ko sem izplačal vse do zadnjega, šele tisto, kar je ostalo, je bil denar in je bilo moje. Vendar to le ni bilo tako enostavno. Saj razumete, po eni strani denar, velika vsota, da je človeka strah pred napadalci in da se ne bi uštel, po drugi strani papir in nič drugega. No, izplačeval sem leta in leta in zmerom je bilo vse prav. Nič mi ni bilo, le naenkrat so mi noge postale težke, zjutraj sem bil bolj utrujen kot zvečer, ko sem legel, in sem stopil k zdravniku. In glej ... ‚Srce imate zanič,‘ je rekel. ‚Čisto zanič.‘ Po vsem tem bo menda držalo, da to delo ni kar tako.«

Toda nihče mu ni utegnil prikimati. Še preden je sploh dobro končal, se je na vratih prikazala direktorjeva tajnica:

»Kaj še čakate! Ljudje so že vkup.«

Direktor je vstal: »Pa pojdemo, če je tako.«

Za njim sta se dvignila še predsednik sindikata in šef administracije. Nemudoma in vse preveč nenadoma se je bilo treba odpraviti dalje. Stari je sicer vstal z ostalimi vred, toda ob misli na ljudi se kar ni mogel odločiti, ali naj pohiti ali naj si uredi že malce zmečkanu obleko. Brez dvoma se je nadejal, da bodo zijali predvsem vanj in ni se mu dalo kar takemu prednje. K sreči ga je predsednik sindikata vajeno vzel predse in potisnil za direktorjem. Onadva sta že morala vedeti, kako je prav, in najpametneje mu je bilo torej stopiti z njima v korak.

Tako so drug za drugim prešli vrsto praznih pisarniških sob in se v nespremenjenem redu znašli v računovodstvu. Prišli niso niti prepozno niti prekmalu. Člani sindikata niso bili videti niti najmaj nestrpni in sploh se je vse skupaj zdelo na prvi pogled precej bolj enostavno, kakor je stari pričakoval. Tu je bilo vsaj zračno in navsezadnje je prišel celo do sape. Toda računovodstvo se mu je zazdelo tudi nenavadno prostorno in hkrati se je počutil v njem kakor zgubljenega.

Pisarniške mize so razmaknili do zida in ženske so sedele na dveh ali treh vrstah stolov takoj za vrati. Očitno še niso vedele, zakaj so jih pravzaprav sklicali, in so vdano čakale, kaj bo. Čez čas, kakor hitro so med direktorjem in predsednikom sindikata zagledale še starega, so se zganile in zagnale droben hrup. Izdati ga je morala njegova praznja obleka. Sicer pa je bilo po drobnem hrupu in presenečenju čutiti, da je med njimi priljubljen. Samo zanj je še šlo, stari pa je

stal med direktorjem in predsednikom sindikata in mučno mu je bilo z njima. Kot za nalašč so ga postavili v sredo, vsem na oči. Počutil se je preveč počaščenega in spričo žensk, ki so ga gledale s toplimi nasmehi, sta ga navdala prijetno razburjenje in hvaležnost. Nemara bi se najraje ukradel na samo in še enkrat skrbno preletel listek, da bi jim povedal, kakor bi se spodobilo. Zdaj se namreč ni mogel iz svojega govora spomniti niti ene same besede.

Vtem je nekdo stopil tik mimo njega in korak pred njim je obstal direktor. V rokah je držal košček popisane papirja — samo toliko je videl in v trenutni neurejenosti se mu je živo zazdelo, da je listek njegov. Samogibno si je segel v žep in olajšano zanemel z odprtimi usti.

Z njim so zanemele tudi ženske in zaslišal je direktorja:

»Tovariši in tovarišice! Naj vam že takoj v začetku povem, da smo se zbrali k majhni svečanosti. Danes poteka namreč petintrideset let, odkar je tovariš Kacijan, eden izmed naših najstarejših uslužbencev, stopil v bolniško službo. Na današnji dan, točno pred petintridesetimi leti, se je tovariš Kacijan zaposlil v bolnici za duševne bolezni na Studencu. In kakor vidite, je v bolniški službi, zdaj na tem zdaj na onem mestu, ostal vse do danes.«

Ženske so se znova zganile in zagnale droben hrup. Kakor hitro se je pokazalo, da so se vendarle zbrale zaradi starega, niso mogle obrzdati veselja, da so to uganile že poprej.

Direktor je zvišal glas:

»Življenjska pot tovariša Kacijana je težka življenjska pot preprostega človeka. To je življenjska pot številnih slovenskih ljudi. Kacijan se je rodil v Pondorju v Savinjski dolini in že v zgodnji mladosti je ostal brez staršev. Najprej mu je umrla mati in takoj za njo še oče, tako da je moral že s prvimi koraki za pastirja in za hlapca. Skupno s svojimi brati je vso svojo mladost delal na tuji zemlji in jedel tuj kruh. Sredi prve svetovne vojne, v svojih najlepših letih, je moral v avstro-ogrsko vojsko in sledilo mu je dve leti še težjega življenja na francoski fronti. Po končani vojni je kot bolničar odslužil še kadrovske rok v jugoslovanski armadi in se končno zaposlil v bolnici za duševne bolezni na Studencu. Toda tako izkušnemu in svobodomiselnemu fantu v tej državni klerikalni ustanovi ni bilo mesta. Uprava umobolnice je tovariša Kacijana kaj kmalu kazensko premestila v Splošno bolnico v Ljubljani. Tam je služboval kot vratar in šele nekaj let pred drugo svetovno vojno, ko so mu dovolili na interni oddelek, se je lahko posvetil svojemu strežniškemu delu. V drugi svetovni vojni je tovariš Kacijan ubral pot vseh zavednih

Slovencev. Že takoj po ustanovitvi je stopil v vrste OF in za svojo narodno in razredno pripadnost je preстал štiri leta internacije v Viscu, Dachau in Buchenwaldu. Po osvoboditvi, telesno izčrpan in onemogel, ni bil več v stanju opravljati težkega strežniškega dela in tako je prevzel mesto upravnega izplačevalca v naši ustanovi. Na tem mestu ga poznamo tudi mi in vemo, da je bil vseskozi vesten uslužbenec in zgleden sindikalni delavec.«

Malo je pomolčal in se obrnil k staremu:

»Danes, ko nas tako rekoč zapušča, mislim, da mu k tako visokemu delovnemu jubileju lahko hvaležno čestitamo. Zraven tega sem prepričan, da mu vsakdo izmed nas želi še dolgo vrsto zdravih in veselih let.«

Zganil je listek in vsi so gledali samo še starega. Ta pa je stal pred njimi in menda ni videl nikogar. Ob koncu direktorjevega govora je izvlekel robec in sočasno so mu privrele na oči solze, vendar si jih ni obrisal. Že ves čas se je otipaval z nemirnimi gibi in zdaj je stal tam z robcem v rokah in spokojno gledal visoko predse. Direktor je vse povedal in ljudje pred njim so vse vedeli — ko da so ga razgalili, in prijetno mu je bilo tako golemu.

Ženske so zaploskale.

Direktor je stopil predenj z belo kuverto in mu segel v roko.

»Dovoli, da se ti za tvoje dolgoletno delo še posebej zahvalim in ti izročim tole skromno nagrado.«

Stari je vzel kuverto in ženske niso več znale prenehati s ploskanjem. Zdaj se je proslava pravzaprav šele pričela in na direktorjevo mesto se je postavil predsednik sindikata.

»Tovarišice in tovariši, članice in člani sindikata! Tovariš direktor vam je pravkar orisal življenjsko pot našega slavljenca, toda s tem še ni povedal vsega. Ob tej priložnosti ne smemo pozabiti niti dela, ki ga je tovariš Kacijan opravljal v sindikatu. Naš slavljenec je bil dalj časa poverjenik upravnega pododbora in na tem mestu se je pokazal naravnost nenadomestljivega. Menda lahko rečem, da nas je večkrat presenetil tudi s svojimi organizacijskimi sposobnostmi. Na vseh sestankih, tako v pododboru kot v odboru, smo se zanašali na njegovo umestno in dosledno kritiko, ki nas je nemalokdaj pripeljala na pravo pot. Ob njegovi upokojitvi, ko zapušča tudi naš sindikat, se mu za opravljeno delo najlepše zahvaljujem. V imenu članov sindikata pa mu želim, da bi še dolgo ostal tako iskrega duha.«

S kuverto v rokah se je približal staremu:

»Tole pa sprejmi kot naše skromno darilo.«

Takoj za tem se je oglasil šef administracije:

»Kakor vidite, je prišel tudi čas, ko se moramo od tovariša Kacijana posloviti. Nam, kar nas je upravnih uslužbencev, ki smo bili z njim tako rekoč v najtesnejši zvezi, je to slovo seveda najtežje. V tolažbo nam ostane edino dejstvo, da z njegovo upokojitvijo še ni rečeno, da tudi v bodoče ne bo živel z nami in v nas. Njegovo delo, ki se nam postavlja za zgled, že vsi dobro poznamo. O njem sta govorila tovariš direktor in tovariš predsednik sindikata in tega res ni potrebno ponavljati. Res je, kar sta povedala.«

Staremu je zravnano pokazal na darila na mizi za njegovim hrbtom:

»Tole pa ti v znak tovariške ljubezni poklanjajo uslužbenci uprave.«

Vse se je dogajalo tako naglo, da staremu skoraj ni bilo mogoče slediti. Že trenutek nato so spet stali kakor v začetku, stari med direktorjem in predsednikom sindikata, in vsi so molčali. Zanj je bil to vsekakor čas, ko se mu je bilo treba zahvaliti. Gledal je po negibnih vrstah žensk pred seboj in videl sijati nekaj vlažnih oči. Tako se mu je vsaj zazdelo, ko se je pripravljal k besedi, vendar se ni utegnil prepričati.

Čisto zadaj je nekdo vztrajno poskušal skozi vrata. Stoli so mu bili v napoto in nazadnje je nekaj žensk vstalo in stopilo na stran, da se je le spravil noter. V naročju je prinesel aktovko, iz katere so silile rože in bela grla zapečatenih steklenic. Kljub svoji delovni bluzi je deloval zbrano in niti spričo tolikih žensk se ni zmedel.

»Dragi Kacijan,« je rekel že od daleč, »pošiljajo me delavci iz pomožnih delavnic. Slišali so namreč, da greš, da nam ne boš več nosil denarja. Želijo ti, pravzaprav, tudi jaz ti želim, da bi še dolgo živel in da bi se imel dobro. Nič kaj več. Zdaj bomo prvega čakali na drugega človeka. Nam bodo že našli koga, čeprav smo bili tudi s teboj zadovoljni. Ti pa glej, da prvega ne boš zamudil poštarja.«

Dvignil je aktovko in jo podprl kvišku, toda stari se ni zganil in darilo je prestregel direktor. Stari je delavca samo gledal in gledal in komaj da mu je konec koncev odsotno segel v roko. Vse preveč se je dogajalo z njim. Vendar zdaj res ni smel več molčati in kar nekam prehitro je zakoračil naprej.

»Tovariš direktor, tovariš predsednik sindikata, tovariš šef administracije, vsi uslužbenci in člani sindikata in ti, Ivan,« je rekel in kratko pogledal še delavca.

Tako se je pripravil in tako je začel, toda besede niso bile čisto njegove. Ne mislil ne čutil ni tako. V isti sapi je odprl usta, da bi nadaljeval, toda kar na lepem mu je zmanjkalo vseh nadaljnjih besed.

Preveč živo je menda čutil z ljudmi in kratko in malo ni mogel govoriti na izust.

»Kaj bi, nisem pričakoval tako velike reči. Nič ne rečem, saj sem delal, dolgo sem delal, tudi v sindikatu, ampak vseeno nisem zaslužil toliko vsega. Kaj mislite, saj sem vendar moral delati, če nisem hotel biti lačen. Vi pa, veliko reč ste mi pripravili, zares veliko. No, zdaj, ko že mislim nazaj, na vsa ta leta, in vas vidim takole mlade, si ne morem kaj, da vam ne bi povedal še kaj več. Včasih z uslužbenci niso bili tako. Posebno tam, na Studencu, nam ni bilo nič kaj lepo. Glavno besedo so imele nune, povsod so bile zraven, in če nisi postaval v cerkvi, nikdar nisi delal po pravem. Zmerom je bilo kaj narobe. Pa tudi pozneje, kar po resnici vam bom povedal, že po osvoboditvi, tule pri nas ni bilo vse, kakor bi bilo treba. Direktor, saj veste, tudi sam je bil pred vojno le uslužbenec, je hodil po parku z rokami na zadnjici in za delavca ni imel dobre besede. Šele zdaj, odkar imamo novega direktorja, zadnja leta sem, je čutiti nov veter. Ne mislim ga hvaliti, ker ga tudi sami dobro poznate, ampak kar je res, je res. Po novem se tudi uslužbenci počutijo drugače in vsakdo rad prime za delo. To sem vam mislil povedati. Zdaj, ko odhajam, mi je nekako težko, in kako bi mi ne bilo, ko smo se vendar dobro razumeli. In kajpak, vsem, tovarišu direktorju, predsedniku sindikata in šefu administracije, vsem vam, uslužbencem in članom sindikata, in tebi, Ivan, sem hvaležen. Za vse, za darila in za pristržne besede. Najlepša hvala!«

Čez mero zasopljen se je malce priklonil in umolknil. Seveda še ni povedal vsega, ker mu pač marsikaj ni hotelo na misel in tako pravzaprav ni bilo videti, da je končal. Komaj bi mu bilo, da bi se poslovil z vsakim posebej. Toda za seboj je začutil direktorja. Z razširjenimi rokami je stopil predenj in prešerno udaril ob dlani.

»Tako,« je rekel, »naša slovesnost je končana.«

Ženske so se hipoma zdramile iz svojih čustev. Vsaka je ta trenutek pričakala s kakšno pripombo, in ko so še vstale in pričele razmikati stole, so dvignile velik trušč. Direktor jih je opazoval s svojim ustaljenim nasmehom. Za njegovim hrbtom so ostali samo njegova tajnica in stari, predsednik sindikata in šef administracije. Spet je razprostrl roke, da je zajel vanje domala vse ženske in jih potisnil proti vratom. Nazadnje je pobral še nekaj prevrnjenih stolov.

»Tako,« je rekel, »mi pa naravnost v menzo.«

Toda z bežnim pogledom je ujel tudi starega in obstal.

Stari se je medtem prestavil k mizi in zdaj je sedel sredi daril in oblival ga je znoj. Odpel si je suknič in srajco in se zagrabil za prsi. Hkrati se je z vsem svojim telesom boril za zrak. Zadrževal ga

je v sebi, ko da ga je zadnjikrat zajel s polnimi pljuči in je zrak edino, kar ga še drži pokonci. Ves v strahu, da ga bo moral zdaj zdaj izdihniti in bo pri tej priči po njem.

Za direktorjem so osupnili še vsi ostali.

Prva se je zganila tajnica: »Po zdravnika vendar!«

Vtem je stari glasno zadihal. Okno za njegovim hrbtom je osvetljevalo njegove obrise in stopili so tik njega, da so mu videli v obraz. In res. Roke na prsih je razklenil in se sprostil v trpek nasmeh. Kakor da je šele zdaj zaznal preplašene ljudi okoli sebe in jim je hotel dati malo upanja. Obenem se je že zdelo, da mu je vsa prejšnja slabost prešla v noge. Ob robu mize je počasi zdrsnil v počep in tedaj so oživele tudi znojne kapljice in se mu stočile po obrazu.

Direktor in tajnica sta priskočila k njemu in sta ga hotela vzravhati.

»Kar pustite me,« se je oglasil. »Dobro mi je, dobro...«

Gledal jih je od spodaj navzgor in se še vedno smehljal. Zdaj že tako, kakor da se zdi smešen samemu sebi.

»In prav zdaj,« je rekel, »ko je tako rekoč že vse za menoj. Nič, počakati me boste morali malo. Saj vidite, zdaj, ko je tako rekoč že vse za menoj. Naravnost smešno, kaj!«

(Se nadaljuje)

MRTVI IN VSI OSTALI

Marjan Rožanc

(Nadaljevanje)

2

Na poti čez bolniški park je stari slekel suknjič in si ga obesil čez roko. Sonce ga je nemudoma pregrelo od nog do glave in kar na lepem se je znova zasopel. Vendar zdaj res ni bilo treba biti več v skrbeh zanj. Ni se počutil najbolje, toda to je bilo opaziti še najprej zaradi tega, ker so se ostali ves čas zaskrbljeno ozirali samo vanj. Vztrajno so se držali tesno ob njem in šele, ko si je dal opraviti s suknjičem, se je lahko malce razmahnil. Njihove zaskrbljene poglede je zavračal, kakor je pač vedel in znal.

»Nikdar ne vem kdaj, to je res. Včasih me napade, ko je tako rekoč že vse za menoj. Ampak zdaj, le verjemite, zdaj mi je spet dobro.«

Končno so mu verjeli in odslej so kolikor toliko razkropljeno stopali za direktorjem. Temu so se razvezali udje in kaj kmalu je usločil tudi ustnice. Sicer pa tudi ostali niso bili več v skrbeh, in kakor hitro so se znašli v hladu kamnite veže za bolniško kuhinjo, so se domala vsi razživeli. A ne samo zaradi hladu. V veži jih je pričakala direktorjeva žena in tudi vse ostalo je bilo že pripravljeno. Zdelo se je, da presenečenj ne bo ne konca ne kraja, in stari je zmajal z glavo, kar je vse do zadnjega navdalo s smehom.

Bilo je res kar preveč slovesno. Sredi veže je stala belo pregrnjena miza in pred slehernim stolom še skrbno razpostavljeni krožniki in jedilni pribor. Za vsakogar posebej je bila tudi vaza z mladimi vrtnicami. Vsa vrata so bila zaprta in po kotih so cveteli visoki oleandri.

Direktorjeva žena je sedela za mizo z zadovoljnim obrazom. Prav kakor da je vse ostale prehitela in jih je na ta način tudi po svoje ugnala. Ni se dala kaj dosti motiti in komaj da je dvignila roko in jo ponudila staremu.

»Jaz že čakam. Menda že pol ure. Tega res ne smem zamuditi, sem si rekla in sem prišla že pred pol ure. Moj stari, še dobro da se je spomnil, me je povabil in sprva res nisem vedela, ali naj grem ali ne. Šele ko sem zvedela, da gre za vas, sem se odločila. Prav res. Če bi proslavljali kakšnega zdravnika, me prav gotovo ne bi bilo. Zdaj, ko gre za vas, ne rečem, zdaj sem kar rada zraven. Kadar gre za preprostega človeka, sem zmerom rada zraven. Takrat se vsaj malo sprostim in tudi jem toliko in tako, kot mi je všeč.«

»To imate prav,« je rekla tajnica. »Tudi mene ne bi bilo... Preveč sem utrujena, da bi gledala in prenašala tisto bolniško gospodo.«

»No, jaz sem se tako in tako zmerom zavzemal za to. Za proslave z uslužbenci,« je rekel direktor. »Tudi uslužbencem, pravzaprav predvsem njim je treba dati tisto, kar jim gre. Vsaj jaz sem se zmerom zavzemal za to.«

Šef administracije je prikimal: »Res je, kar pravite.«

Direktorjeva žena se je od tajnice počasi obrnila k svojemu možu:

»Naj slišimo, kaj vse si pripravil. Ko se že zmerom zavzemaš za to.«

»Nič ne skrbi,« je rekel direktor, »kosili bomo, kot se za tako priložnost spodobi. Najprej pride rižev narastek, tako, za predjed, potem juha... Ne vem kakšna juha, to sem prepustil kuharju, in nazadnje, za spremembo, pražen krompir, srbsko nabodalo in srbska solata. K temu pride še pecivo in turška kava in fruškogorski biser.«

»Srbsko nabodalo,« je rekla preudarno njegova žena. »Ni napačno.«

Ostali so se končno le odločili, da se bodo spravili za mizo. Oglašali so se vsevprek, zdaj s tega zdaj z drugega konca, kakor so pač obešali oblačila, in stari je begal z očmi od enega do drugega in ni vedel, koga naj pravzaprav posluša. K sreči ga je zdaj direktor posadil na konec mize, in ko so posedli še ostali, je imel pred seboj vse omizje.

Še prej se je na vratih iz kuhinje prikazal upravnik menze.

»Malo boste morali počakati. Kosilo ste naročili za ob pol dveh. Zdaj pa, če se ne motim, je komaj ena.«

»Nič zato,« je rekel direktor. »Za zdaj nam prinesite malo žganja. Tak, če se ne motim, je tudi vrstni red.«

»Najprej besedo o srbskem nabodalu,« je rekla njegova žena. »Upam, da ne bo nič manjkalo, da dobimo vse, od telečjih jetrc do mlade svinjine.«

»Brez skrbi,« je dejal upravnik menze. »Vse, ničesar ne bo manjkamo.«

Odprl je zidno omarico in jim ročno postregel s slivovko. Stari je začudeno pogledal njega in direktorjevo ženo in očitno je bilo, da sta ga zbegala z naštevanjem jedil, še bolj pa z njihovimi pravimi imeni. Njemu je bilo sicer vseeno, kaj mu bodo postavili na mizo, toda vse več skrbi je imel z mislijo, kako bo jedel. Spričo direktorja pa se je počutil za spoznanje lahkotneje. Ta se je nenehno nasmihal in tudi steklenico slivovke je vzel v roke bolj po domače.

»Kar pijmo,« je rekel. »Nazdravili bomo z vinom.«

Predsednik sindikata nad žganjem ni bil nič kaj navdušen.

»Vse bi še šlo,« je dejal prizadeto, »le žensk je premalo.«

»Kaj pa medve,« je rekla direktorjeva žena. »Kaj medve nisva ženski?« In pokazala je nase in na tajnico. »Jaz in Angelca?«

»To že,« je rekel predsednik sindikata.

»Ženske! Ženske!« ga je prekinila direktorjeva žena. »Samo to znaš.«

»Še dobro, da imamo starega,« je rekla tajnica. »Ta bo že imel povedati kaj bolj pametnega.«

»Bo, seveda bo,« je dejal predsednik sindikata, »ampak ne tistega, kar si želita. Le kaj naj vama takole prevejan samec pove drugega kot jaz. Ženske so malone vse, kar imamo od življenja. Ženske, kajne Kacijan!«

Toda stari se ni hotel prenagliti.

»Menda res,« je rekel preudarno. »Ženske in konji.«

»Konji?!« se je zavzel predsednik sindikata. »Čemu še konji?«

»Tako,« je rekel stari, »nič slabši niso od ljudi.«

To je povedal kar se da resnobno in prepričljivo. Pa vendar, ko je poblisnil okoli sebe, je pri priči spoznal, da se je prenaglil. Nihče mu ni kaj dosti zaupal. Vsi so ga gledali začudeno in s pričakovanjem, kdaj in kako bo svojo šalo izpeljal do konca. Direktor je še močneje usločil ustnice in se pripravil na smeh, toda stari se ni norčeval.

»Konji, konji,« je rekel še resneje, »in nikar ne mislite, da se norčujem. Nič slabši in nič drugačni niso od ljudi. Previdno je treba z njimi, tudi s konji.«

Žal še vedno ni verjel v prepričljivost svojih besed.

»Počakajte, takoj vam razložim,« je rekel. Ne da bi dvignil pogled, se je zbral in povzel kolikor je bilo mogoče mirno. »Po materini in očetovi smrti smo otroci, pet fantov nas je bilo, ostali sami in starejše tri, Toneta, Ludvika in Karla, so vzeli k sebi strici in tete. Mlajša dva, midva s Poldetom, sva ostala doma. To s konji, kajpak, še nima nič skupnega, ampak strpite se malo. Povedati vam moram tudi o tem, da me boste prav razumeli — kako je bilo s konji in z menoj. Torej, gostilna in posestvo in vse tisto, kar smo imeli, je prešlo v najem, za najinega varuha pa je sodišče določilo Breznika. Imel je veliko posestvo in trgovino na debelo in, saj si lahko mislite, dela čez glavo, in niti on niti njegova žena se nista imela časa ukvarjati z nama, z menoj in Poldetom. Skratka, nihče naju ni nikoli vzel k sebi, tako, v naročje, in ljudem sva bila bolj v nadlego. Brž ko mi je bilo deset let, so me že poslali v Šentpavel za hlapca. Tja, k Mezetovim sem prišel s culo in prvi dan sem presedel na dvorišču — gospodarja sta

bila na njivi in do večera se nista zmenila zame. Nista imela časa. Zvečer pa me je gospodar vzel predse in me odpeljal v hlev.«

Pri tem se je zravnal in dal vedeti, da komaj zdaj prehaja k stvari.

»Pokazal mi je na jasli in rekel: ‚Tule boš spal.‘ Mene je bilo strah, kaj mislite, doslej še nisem imel opraviti z živino, ampak tudi ziniti si nisem upal nobene. S strahom sem si ogledoval konja in ni ga bilo, ki bi me pripravil, da bi zlezel v jasli. Počenil sem v kot, za mokro kamenje, in vso noč sem prečepel tam. No, prihodnji večer, ko je bil za menoj že dan trdega dela, se mi ni dalo več čepeti v kotu. Proti polnoči, ko se mi je zazdelo, da konja že spita, sem se splazil v jasli. Treslo me je po vsem telesu, nekaj od mraza in nekaj od strahu, ampak zjutraj, nikdar ne bom pozabil, sem se zbudil ves poten. Konja sta bila že na nogah in vranec, kdo bi si bil mislil, je pristopical k meni in dihal je naravnost vame. Kajpak, jaz si nisem upal niti ganiti in sem tuhtal, kako bi se kradoma izmuznil iz jasli. Ampak vranec je stal nad menoj, najbrž se je že načudil in zdaj me je gledal čisto mirno. ‚Poglej ga, spaka,‘ sem si mislil in nazadnje sem ostal kar tako, v jaslih. Čemu tudi ne, še nikdar prej mi ni bilo tako prijetno toplo.«

Za hip je umolknil in vse to dodobra podoživel.

»Pokonci me je spravil šele stari. ‚Najprej opravi konje,‘ mi je rekel, ‚to bo odslej tvoja skrb. A pazi, posebno vranca se pazi, ta rad brene.‘ Jaz pa, ne vem, kaj mi je bilo... ‚Ne bo me, ne,‘ sem si mislil in konju sem zaupal bolj kot staremu.«

Svojih poslušalcev ni več spustil izpred oči. Čeravno se je vse bolj in bolj razvnel, je pazil tudi na vsak njihov gibljaj. Mučiti jih menda s svojim pripovedovanjem res ni hotel. Sicer pa je bilo videti, da kar nehote doživljajo z njim, četudi vsak po svoje.

Na družčino pa je delovalo tudi žganje. Zdaj bi lahko vsi skupaj poslušali in jedli brez mere, ne da bi sploh vedeli kaj. Izjema je bil edino stari. Zbegano je preletel krog razmišljenih obrazov in se s stolom vred potegnil bliže k mizi. Kakor da so bili doslej le predaleč vsaksebi.

»In res, s konjema, tudi z belcem, smo postali največji prijatelji. Pokladal sem jima najlepšo deteljo. Skrivaj sem jima prinašal koroze, korenja in ovsa, in konja, kaj mislite, konja sta mi bila hvaležna. Z njima sem počenjal vse, karkoli sem hotel. Ponoči, ko je stari že spal, sem vranca odpeljal iz hleva in v sadovnjaku ali pod senikom sem ga zajahal z drevesa ali s kakšnega voza in sva se pognala do Boljske. Kako na to gleda gospodar, mi kajpak ni bilo mar, čeprav je moral vse vedeti, ker sem bil dela v hlevu najbolj vesel. No, dobro še pomnim, kako sva naložila poln voz hmeljev, pravzaprav, kako

sva vpregla vranca in pognala. Z dvorišča je še šlo, ampak brž ko sva zapeljala na njivo, so se kolesa pričela vgrezati in stari, je bil pač tak, je udaril po vrancu. Konj pa, ko da sem ga razvadil, je že po prvem udarcu obstal in ni hotel nikamor, ne naprej ne nazaj. Gospodar je vlekel za vajeti in konja tepel in tepel, jaz pa sem stal za njim in gledal. Ampak dolgo, to si lahko mislite, nisem zdržal. „Pustite meni,“ sem rekel, „bova že midva.“ Stari si je obrisal znoj in me pogledal, kakor je samo on znal, nekako prezirljivo, in mi pomolil bič. „Na,“ je rekel, „če znaš res bolje od mene.“ Jaz sem stopil mimo njega, biča niti pogledal nisem, pristopil sem k vrancu in ga potrepljal po vratu: „No, vranček, dajva.“ In konj je potegnul in šel z vozom po njivi, da je kar zemlja letela izpod koles. Gospodar pa je stal na ozarah in že po tem, kako me je gledal, sem vedel, da mu je za malo. Čez nekaj dni, ko sva orala, menda za oves, je bil ves nasajen. Nekaj časa je z otko grozil meni, nekaj časa konju. Jaz se zanj nisem menil, bolj me je bilo strah za konja, in res, nazadnje je pričel jezno skakati okoli vranca. Ta pa mi bil tako potrpežljiv. Navadil se je na dobro besedo in ga je obrcal, da se je sesedel na tla. Skušal se je pobrati in se ni mogel. „Prekleta žival,“ je kričal ves penast na tleh, „take te že ne bom gledal pri hiši.“ In pomislite, vranca, čeprav je bil močan in lep konj da malo takih, čeprav ni bil slep, je prodal rudarjem v Trbovlje. Skratka, nekega lepega večera, ko sem prišel v hlev, je stal tam samo še belec. „No, vsaj enega še imam,“ sem pomislil. Pa mi ni bil v tolažbo, skupaj z belcem sva bila samo še bolj žalostna. Taval sem okrog hiše, v hlev si nisem upal pogledati, nič me ni veselilo, nikjer nisem imel obstanka. Čutil sem, da z gospodarjem ne bom spregovoril niti besede več in tretjo ali četrto noč sem pobral svoje stvari in se odpravil nazaj k varuhu.

Njegov pogled se je umiril in ves je živel samo še v spominih. Ni mu bilo več mar, ali je s svojim pripovedovanjem koga ogrel ali ne. Sam je bil čisto do kraja zavzet s svojimi mislimi in po njihovi sili je sklepal, da so prevzele tudi ostale. Tako je bilo sicer čutiti tudi po molku okoli njega. Nazadnje se mu je sredi te pritajenosti zazdelo, da ga drugače gledajo, in se je celo zmedel.

»Nič me tako ne glejte,« je rekel. »To še ni vse. S konji sem doživel prav toliko veselega in žalostnega kakor z ljudmi.«

Trenutek je še pomolčal, nato pa dodal:

»Že tam, pri varuhu, ki me kajpak ni bil vesel, sem moral spet v hlev. „Le ostani, če je tako,“ je rekel, „zdaj si že velik in ne boš jedel čisto brez haska.“ V hlevu sta stala dva serca, veliki, skoraj enaki živali, da sem ju že prvi dan imel za brata. Varuhu, ki je medtem še

nekaj dozidal, je zdaj, pred vojno, šlo imetje nekako po zlu, s konji pa se je dalo zaslužiti. Tako sem ju, oba serca, vsako jutro zapregel v voz in že navsezgodaj sem bil z njima na cesti. Nalagal sem kostonjevino in jo vozil v tovarno na Polzeli. Z njima, s sercema, kajpak nisem smel počenjati raznih norčij, ampak čez čas, ko smo vozili že leto dni, smo se le navezali drug na drugega. Konja sta bila visoka in ubogljiva, in kar je najvažnejše, pametno sta vozila. Takrat sem že vasoval in pod soncem me je kdaj pa kdaj premagalo, da sem zaspal, serca pa, pametni živali, sta me kar pripeljala do doma. Tako je šlo nekako dve leti. Na spomlad sedemnajstega, če se prav spomnim, pa je prišel ukaz, da moramo konje, tudi naša dva serca, predati vojski v Celju. In kajpak, tudi to je padlo name. Nič kaj dobrega si nisem obetal od tega, ampak kaj sem hotel, zajezdil sem enega izmed njiju, drugega sem vzel za povodec in odpeketalj smo proti Celju. No, spčetka je šlo vse lepo in prav. Žvižgal sem jima in pel, jezdil sem zdaj enega zdaj drugega, ker pač nobenemu nisem hotel storiti krivice. A brž ko smo prišli do ceste, ki se odcepi proti Polzeli, in smo šli mimo, sta serca poskočila in pohitela. Ko da sta se že naveličala ene in iste poti, ko da sta zdaj vesela, ker ju enkrat vodim dalje. Jaz sem vedel, kaj ju čaka, in po svoje me je presunilo. Zgrabilo me je nekam čudno pri srcu, to mislim, in v Žalcu sem se ustavil pred gostilno in zlil vase liter črnine. V Celje sem prijahal pijan in še smejal sem se, ko sem za železniško postajo predajal konja. Zganil sem potrdilo, da sem ju zares predal, in z vojakom, na živali se ni kaj prida razumel, sva ju odpeljala v zasilne ograde ob železniškem tiru. Tam je stalo že vse polno konj. Z vojakom sva dalj časa zbijala šale, tako, brez glave in brez repa. Potem sem šel. Ampak že na trgu pred postajo sem obstal in nisem si mogel kaj, da se ne bi ozrl. In glej, tudi serca, za glavo višja od ostalih konj, sta gledala za menoj.«

K temu si je živo prikimal.

»Da, s konji sem doživel prav toliko veselega in žalostnega kakor z ljudmi. Včasih se mi celo zdi, da se ji dela krivica, živali namreč. Dobro in lepe so samo toliko, kolikor spominjajo na človeka.«

»Pravzaprav res,« je rekla direktorjeva žena. »Tudi meni so všeč. Konji, mislim, najbolj čiste živali so. Če človek pomisli na svinjo, se mu celo gabi... Konji so najbolj čiste živali in res ne vem, zakaj se ljudem upirajo.«

Medtem je bil stari v svojih mislih že dalje.

»No, takrat sem tako in tako moral tudi sam v vojsko. Kakor da mi je namenjeno, da moram povsod z njimi. Skratka, nisem se ločil od konj, kajti v tistem poldrugem letu, kolikor sem bil tam, sem bil

vse — topničar, konjušar, bolničar in kuhar. In tam, na fronti sem videl — konji so umirali kakor ljudje. Smrtno ranjeni so se vzpenjali na zadnje noge, da bi bili čim večji in lepši. Celo naš hauptman Prohaska, dober in pošten človek, mi je pritrdil. ‚Točno,‘ je rekel — dobro se še spominjam, kako je rekel — ‚kakor ljudje. Brž ko dosežemo lepoto in veličino, nam ni težko umreti. Žal se nam to le redko kdaj posreči!‘ Tako sem gledal konje, kako umirajo, in se mi je zdelo, da so po svoje srečnejši od ljudi.«

Še globlje se je pogreznil v svoje misli in se nasmehnil.

»Konji, konji,« je rekel tiho.

In ne da bi se zganil, je nadaljeval:

»Ne morem pozabiti niti tega, kako smo v Viscu in pozneje, posebno pozneje, v Dachauu in Buchenwaldu, govorili o svobodi. Kdaj bo spet, svoboda, in kako jo bomo občutili. Da jo bom dočakal, sem bil vseskozi trdno prepričan, kajti srce mi takrat še ni nagajalo. Spraševal sem se le, kako in kdaj. V začetku petinštiridesetega smo prisluškovali topovom in smo že vedeli, da ni več daleč. Ampak zjutraj, takrat, ko so Nemci zapustili stražarska mesta in smo ostali v taborišču tako rekoč sami, smo izgubili glave. Svoboda to ni bila, vse prej kot to. Postavili smo svoje stražarje in razobesili belo zastavo, hrane še zmerom nismo imeli nobene in mirno smo morali gledati ljudi, ki so umirali. Reševali smo jih, kakor smo pač vedeli in znali in nihče ni utegnil misliti na kaj drugega. Prve ameriške vojake smo obkolili kot drhal. ‚Vode, vode,‘ samo za to nam je bilo. Ljudje so umirali drug za drugim, nekateri, izčrpani, kakor so bili, že od razburjenja. Nihče se ni znašel. Amerikanci so se vozili po taborišču v jeepih in se obnašali še bolj brezglavo kot mi. Hoteli so nam pomagati, dobre volje jim ni manjkalo, ampak tudi sami niso vedeli, kako in kaj. Mene, na primer, je ustavil neki črnc. Sedel je v jeepu in mi ves nasmejan kazal na sedež za svojim hrbtom. Sprva ga nisem razumel, kaj pravzaprav hoče, ko pa sem prisedel k njemu, je vžgal motor in pognal na cesto. Tu je spustil plin in pognal še hitreje, da sem se z obema rokama držal za sedež pred seboj. Bilo me je strah, da me bo odneslo. Za njega, za črnca pa sva bila še prepočasna. Motorju je dajal plina, še in še, na vsako toliko pa se je ozrl, se mi smejal s tistimi belimi zobmi in s prstom kazal na brzinomer. Zdrvela sva okoli taborišča, na mah sva bila okrog in okrog, in se ustavila pred glavnimi vrati. Črnc me je gledal, mi kimal in se smejal, in nazadnje, ko je videl, da ga samo zijam in ne vem, za kaj gre, je spet vžgal. In spet sva šla naokrog. Tokrat, si lahko mislite, še hitreje. In ne samo enkrat. Dvakrat! Trikrat! Končno je jeep zapeljal nazaj na dvorišče, prav

tja, od koder sva krenila, in se spet zasmeljal. Jaz, kaj naj bi drugega, sem se hitro spravil ven, nakar sem ga gledal in ga še zmerom nisem razumel. On pa se je smejal, mi kazal na brzinomer in okrog taborišča, na vse tisto, kar je bilo že za nama, in svetil z zobmi. Pričakoval je, da bom navdušen in hvaležen. Ko sem bil že dva ali tri korake od njega in je videl, da me ne more pripraviti k smehu, me je poklical nazaj. Segel je pod sedež in mi dal čokolado. Potem še eno in še nekaj bonbonov. Vse tako, ne da bi me prenehal gledati, in vse dokler se nisem zasmeljal. Medtem ko so moji prijatelji umirali. O bog, sem si mislil, če je tako, potem svobode sploh ne bomo dočakali. Nihče se ni smel najesti do sitega in tudi vode so nam dajali po kapljicah. Na dvorišču, posebno pred krematorijem, so še zmerom ležali kupi mrličev in Amerikanci, kdo bi jih razumel, so nam branili, da bi jih požgali. Skratka, vse je bilo tako, kot je bilo prej, le da so jih zdaj, te mrličee, polivali z nekakšno tekočino, da niso razpadali. Iz Weimarja in okoliških mest so prignali civilno prebivalstvo in mu v četrveroredih razkazali taborišče. Procesija je morala tudi skozi laboratorije, kjer so Nemci delali razne poskuse, in ameriški oficir, ki je stal tam, je ves čas ponavljal: ‚Pri nas, v nekulturni Ameriki, za podobne poskuse uporabljamo bele miši.‘ Tako nekako, ves dan, kakor je hodila procesija. V plinski komori, kaj mislite, so se ljudje onesveščali, pa so jih polivali z mrzlo vodo in vodili dalje. In jaz, kakor tudi vsi ostali interniranci, smo se spraševali: ‚Zakaj zdaj še vse to? Mar ni bilo že vsega dovolj?‘ Končno so nas vendarle spravili na postajo in na vagone, da smo se odpeljali proti domu. Vozili smo se mimo porušenih mest, brez kaplje vode, in ljudje so nam umirali še spotoma. No, po treh tednih smo se pripeljali na Madžarsko in tam, na tisti ravnini, kjer ni bilo niti sledu o vojni, na pusti, kakor ji pravijo, sem zagledal čredo konj. Pasla se je tam popolnoma nemoteno in na vsem lepem se je pognala proti vlaku. To je bila čreda na pol divjih konj in nekaj časa je tekla z njim vstric. Konji so hrzali in se vzpenjali drug na drugega, nenadoma pa so se spet obrnili proti pusti. In šele takrat, ko sem gledal za njimi in sem videl, kako so se razkropili po ravnini, z dvignjenimi repi in vihravih griv, vsak v svojo smer, sem vedel, da smo tam. ‚Svoboda,‘ sem si rekel.«

Predsednik sindikata je prikimal bolj samemu sebi in dejal:

»Vse lepo in prav, stari. Ampak, če bi te doma pričakala ženska, denimo žena ali pa tudi kar tako kakšna, ne bi bilo prav nič drugače. Tudi to bi bila svoboda. Le verjemi mi, stari, tudi jaz sem bil v internaciji. Vendar nič ne rečem, naj bo tudi po tvoje — ženske in konji.«

»Tudi konji,« je rekla direktorjeva žena. »Res ne vem, čemu se ljudem upirajo. Najbolj čiste živali so.«

Stari je odsotno zmajal z glavo.

Sočasno je vstopil upravnik menze s pladnjem na rokah. Prikazal se je nasmejan, z zavestjo težko pričakovanega človeka in ta njegova prevzetnost je bila za čudo na svojem mestu. Res da še ni bilo videti, kaj vse je prinesel, toda hipoma je privabil pozornost vsega omizja.

Direktorjeva žena še sama ni vedela, kdaj se je zasmejala:

»Zastran mene bi bilo lahko konjsko meso celo na srbskem nabodalu.«

Še stari se je zdramil iz svojih misli in vzradoščeno in hkrati prepadeno je ugotovil:

»Glej, glej, saj sem ves ta čas govoril samo jaz.«

3

Kosilo je za starim oznojilo še ostale moške. Že ob juhi so se jim orosila čela in kaj kmalu so sedeli za mizo v razpetih srajcah in na plečih so jim temnele mokre zaplate. Tudi direktorjeva žena si je vsa našobljena pihala v nadržje.

Sicer so jedli molče in najedli so se še preden je bilo pričakovati. Zdelo se jim je celo presenetljivo hitro, ko da jim ob tej priložnosti ni bilo dano uživati in so se jim skrčili želodci. To je bilo seveda vsakomur za malo. Direktorjeva žena se je otipala čez pas in njena nenadna sitost ji skoraj ni hotela v glavo. Toda tako njej kakor tudi ostalim se je sitost poznala še drugače. Najprej so jim otopeli pogledi zdrknili s krožnikov na mizo in na vrtnice, na edino, kar je še bilo prijetno očem. Potem so drug za drugim odvrgli jedilni pribor in s hrbti so si poiskali naslonjala na stolih. Vse je premagala utrujenost. Stari si je našgal cigareto, ko da je pravzaprav jedel z namenom, da bi mu godilo tudi nekaj tobačnega dima. Vendar ne čisto brez zadovoljstva, da je bilo kosilo namenjeno tako rekoč njemu.

Še največ življenja je ohranil direktor. Njemu se ni dalo čakati turško kavo in stopil je po steklenico fruškogorskega bisera. Hkrati je prinesel tudi kozarce in je natočil.

»Zdaj pa na zdravje!«

Stari si je obrisal znojno čelo in vstal. Za njim so se obotavljivo dvignili še ostali in vsak s svojim kozarcem so brez besede pozvanjali vsevprek. Staremu je bilo še ljubše tako. Opravili so hitro in ni bilo

tistega sočutnega gledanja v oči, ki kar mimogrede in docela po nepotrebem izvabi kakšno solzo. Vino pa jih je vendarle poživilo.

»Saj sem rekel,« se je oglasil predsednik sindikata. »Vsega bo dovolj, le žensk bo premalo.«

Kot za nalašč je tajnica vtem odstavila kozarec in se pričela odpravljati. Očitno jo je vzpodbodla že skoraj pozabljena dolžnost.

»Saj sem vedel,« je rekel predsednik sindikata.

»Nikar,« je posegel vmes direktor. »Delo je delo in žal je treba nekaj malega opraviti še danes.«

Njegovo pojasnilo je zadostovalo vsej družini. Morda jim je bilo žal, toda dekleta ni zadrževal nihče in tako je nejevoljno ošinila samo še predsednika sindikata in odšla. Ta pa si njenega slovesa ni prav preveč gnal k srcu.

»No, stari,« je rekel nemudoma, »zdaj, ko smo naposled sami, pa še kakšno o ženskah. Tako, po moško, brez vsakega olepšavanja. Zdaj ni strahu, da bi koga pokvarila.«

Direktorjeva žena je prizadeto preložila roke v naročje:

»Zastran mene čvekajta, kar hočeta.«

Stari je še pravočasno prestregel njen pogled. Res da se je še vedno dajala z želodcem, vendar le ni verjel, da bi ji bilo kvantanje po volji. Pa tudi njemu ni bilo do tega. Vse je namreč kazalo, da ga ima predsednik sindikata za okorelega samca. Ker je bilo tako, se je veliko rajši s prizanesljivim nasmehom zaprl vase.

Toda predsednik sindikata ni odnehal:

»S konji si menda končal. Kaj pa ženske?«

»Ženske,« je rekel stari, »nič ne rečem, tudi ženske.«

»Po moje si imel opraviti tudi z njimi.«

»Kajpak,« je rekel stari, »opraviti sem imel tudi z njimi. Najbrž celo več kakor s konji, ampak povedati vseeno nimam veliko. Samo to lahko povem: če imaš kakšno res rad, posebno v mladih letih, težko še kdaj naletiš na tako, ki bi ti bila všeč. Vsaj z menoj je bilo tako.«

S tem je nemara povedal precej več kot je hotel. Predsednika sindikata je bila samo še radovednost in pričakovati je bilo, da ga bo pričel navijati z novimi vprašanji. A stari se je tako in tako že zarekel in zdaj kratko in malo ni smel več molčati.

»Od vseh,« je dejal, »sta mi ostali v spominu samo Angelca in Marija, to mislim. Ti dve, dekleti iz mojih fantovskih let. Posebno Angelca. In nikdar več nisem naletel nanju, ne na eno ne na drugo.«

»Naj slišimo,« je rekel predsednik sindikata.

»To, Angelco,« je rekel stari, »sem po prvi svetovni vojni dobil doma, pri varuhu. Varuh je bil takrat že star, posestvo je bilo v sinovih

rokah in to dekcle, Angelco, so imeli za deklo. Ne vem, kdaj in kje sem jo prvič zagledal, ker za ženske se nisem razvnelal takoj na prvi pogled. No, kakor sem že rekel, vrezala se je vame in še zdaj, po toliko letih, prav natanko vem, kakšna je bila. Nič kaj taka, kakršna so današnja dekleta. Nosila je kite, ki jih je spletala na temenu, in, če bi si jih razpletla, stavim, da bi se ji lasje vsuli do tal. Nekam plaha je bila videti in vse bolj in bolj mi je bila všeč, vendar je nisem nadlegoval. Rada se je zgubila na samo, na senik ali pod kozolec ali kar tako kam, v travo, na primer, in kadar sem jo zalotil, na seniku ali v travi, kako nekaj razmišlja, me je bila kljub vsému vesela. ‚Sedi,‘ je rekla in mi pokazala poleg sebe. Ampak oba sva imela veliko dela in nisva smela posedati, vsaj skupaj ne. Tako sva si rajši pomagala. Nalagali so ji tudi moška dela, dekletu, in pomagal sem ji, kadar sem le mogel, na pojati ali v kleti. In veselilo me je, ko sem videl, da je tudi ona meni pripravljena pomagati. Zmerom mi je kaj zašila. Sam sem bil sicer namenjen v mesto, rad bi v službo, ker pri varuhu v teh letih nisem mogel ostati, ampak zdaj se mi kar na lepem ni dalo nikamor. ‚Vsaj povedati ji moram,‘ sem si mislil. Pa mi ni bilo treba čakati dolgo. Sušila sva seno, dobro se še spominjam, in zvečer, ko sva šla proti domu, sem jo zadržal in sem začel, kakor sem pač najbolje znal. ‚Nekaj bi ti rad povedal,‘ sem rekel. Ona pa me je potegnila dalje: ‚Saj vem, kaj. Rada se imava, kajne, Ciril?‘ Res je bilo tako, ampak zaradi tega se ni nič spremenilo. Angeleca se je še zmerom rada zgubila na samo in kadar sem jo zalotil na seniku ali v travi, zamišljeno kot kdaj prej, me je bila še zmerom vesela. Tudi pomagala sva si dalje. Le zvečer, ko sem pričakoval še kaj več, se je Angelca zgubila v svojo sobo v nadstropju zraven varuhove spalnice. Jaz sem ležal v hlevu. Čisto sam. Niti konja ni bilo več v hlevu nobenega. Tako je šlo mesec ali največ dva, ko me je gospodinja poklicala k sebi in rekla: ‚Poslušaj, pusti lepo Angelco pri miru. Saj dekcle ne more niti delati, če nobeno noč nima miru.‘ Jaz, kajpak, nisem vedel, kaj hoče, in tako sem ji tudi povedal. Ona pa: ‚Nikar ne taji! Saj vse slišim.‘ Po vsem tem je nisem prepričeval dalje. Videl sem, da nima pomena. Ampak s seboj nisem opravil tako na hitro. Nekaj dni sem kakor brez glave taval okrog hiše in Angelci si skoraj nisem upal pogledati v obraz. Potem nisem zdržal dalje in neko noč sem se skrtil na hodniku v nadstropju. Potajnil sem se in čakal. In res, proti polnoči se je priplazil od spodaj navzgor do Angeličinih vrat varuhov sin. Sprva mi ni bilo nič, samo sram me je bilo, ker sem bil tako nor, da sem se skrtil in čakal, ampak v hlevu, ko sem pogledal krog sebe in videl, da res nimam nikogar, niti konj ne, me

je prijelo, da bi prevrgel in razbil vse, kar je bilo videti. Pa nisem. Sedel sem v jasli in sem zajokal na ves glas. No, proti jutru sem bil že spet ves drug. ‚Pa kaj zato,‘ sem si rekel, ‚saj sem tako in tako namenjen v svet. Tu tako in tako ne bi mogel ostati.‘ In vrgel sem čez pleča avstrijski vojaški plašč, skratka vse, kar sem si prinesel iz vojske in je bilo mojega, in sem se dal na pot, peš proti Celju. Pravkar se je začelo svitati in Angelca, kaj vem, ali me je videla ali me je samo slutila, kajti ženske niso čisto tako kot moški, je pritekla za menoj. ‚Ciril, Ciril!‘ je klicala po cesti. Ko pa je pritekla do mene, se je vsa zasopla obrnila proč in zajokala. ‚Ciril, Ciril,‘ je ponavljala, nič drugega, in jokala je, da se je vsa tresla. Jaz sem vse razumel in najrajši bi šel nazaj in ga pretepel — gospodarjevega sina, pravzaprav, najrajši bi dekle vzel s seboj. Ampak nisem imel toliko poguma. In kaj sem hotel! Poljubil sem jo, potem še enkrat in še enkrat. ‚Grem,‘ sem rekel in sem šel.«

Za zaključek se mu je oglasila vest. Nemara še zdaj ni vedel zatrdno ali je ravnal prav ali narobe, in je pričakoval, da bo dokončno sodbo razbral z bližnjih obrazov. Tako je z negotovim pogledom obšel vso družino.

›Torej ta, Angelca,« je rekel predsednik sindikata, «in nobene druge.»

›Samo ta,« je dejal stari, ›in Marija.‹

›No, naj slišimo še o Mariji!‹

Predsednik sindikata se je zavzeto sklonil naprej.

›To je bilo pozneje,« je rekel stari. Spregovoril je počasi in neodločno in že v njegovem glasu je bilo čutiti, da si od tega nič ne obeta. ›To je bilo pozneje, ko sem bil že na Studencu. Na sosednjem, na ženskem oddelku, kakor je bilo vse urejeno cerkveno, so delale strežnice. Med njimi je bila tudi ta, Marija. Nosila je kite in spominjala me je na Angelco, skratka, bila je lepo dekle, zagledal sem se vanjo in zaradi nje sem tudi ostal tam, na Studencu. Vendar nisva in nisva prišla do besede. Dekle, čeprav je že vedelo, kaj hočem, kajti ta stvar ne uide nobenim očem, se me je vztrajno izogibalo. Jaz sem, ona drugam, in vse tako, iz dneva v dan. Konec koncev sem jo opoldne, ko smo morali strežniki in strežnice v kuhinjo po kosilo, pričakal v drevoredu. Ampak Marija je vsa bleda stopila mimo mene. ‚Pst,‘ je rekla ‚ne daj bog, da naju vidi prednica.‘ To je bilo torej vmes. Vrh tega je bilo tudi dekle samo pobožno, pravzaprav, samo dekle niti ne toliko, le iz take družine. Mati jo je pripeljala z Dolenjskega in jo zaupala sestram. No, dekletu sem bil všeč, prav kakor se mi je zdelo, in nazadnje si tudi ona ni mogla kaj, da se ne bi kdaj

pa kdaj videla. Zvečer, brž ko se je stemnilo, sva se dobila v drevo-redu in sva hodila za obzidjem. Včasih vse do polnoči. Onstran ob-zidja je travnik in malo dalje Ljubljanska in imelo naju je, zmerom naju je imelo, da bi splezala čezenj. Ampak to ni trajalo dolgo, niti ta najina želja ne. Sestram ni ušel noben najin korak. Že čez mesec dni so Marijo poklicale v pisarno in meni nič tebi nič: ‚Poskusite še kje drugje. Niste za nas.‘ In Marija, kam naj bi drugam, je vsa obupana najprej pritekla k meni. ‚Kaj naj zdaj? Domov si ne upam. Kako naj se po vsem tem prikažem pred mater!‘ In kakor sem bil zbeگان in jezen tudi sam, je nisem mogel pomiriti. ‚Nič ne tarnaj,‘ sem rekel, ‚ni vrag, da je še kje kakšna služba. Bova že kako. Saj nisva več tako mlada in se lahko tudi poročiva.‘ Marija me je poslušala in z delavsko knjižico se je odpravila v mesto. Prišla je k Činkoletu za točajko. Po novem se kajpak nisva videvala tako pogosto. Strežniki smo bili prosti samo od sedmih do desetih zvečer in četudi sem šel v mesto, od tam, s Studenca, sem prišel do nje komaj po osmi. Postal sem za točilno mizo, zvrnil sem četrtno in sem moral nazaj. Komaj da sva spregovorila kakšno besedo. ‚Mati mi je pisala, naj se ne prikažem domov,‘ mi je povedala, ali kaj takega. Jaz sem zvrnil četrtno in sem šel nazaj. In tako, enkrat ali dvakrat v tednu sem prišel k njej, je šlo leto dni ali celo več. Večkrat nisem mogel, bil sem preveč utrujen in predaleč mi je bilo. No, nekega večera, ko sem prišel malce pozneje, pa sem jo dobil v posebni sobi. Nekemu moškemu je sedela na kolenih.«

»In to je vse,« je rekel predsednik sindikata.

Stari pa kakor da se svojih deklet komaj zdaj prav spominja in je žalosten.

»Vse,« je rekel. »Angelca in Marija. Nobene take ni bilo več.«

»Ti dve,« je vzkliknil predsednik sindikata. »In nobene druge?! Stari, stari, precej mlajši sem od tebe, ampak o ženskah bi že znal povedati še kaj več. Vsaj o ženskah.«

»Verjamem,« je rekel stari, »a kar se mene tiče, oziroma žensk, res nimam povedati veliko. Nič ne rečem, na vsako toliko sem že še spal s kakšno, vendar, resnici na ljubo, nikdar nisem imel veliko opraviti z njimi. Ne da bi mi ne bilo zanje, vse prej kot to, ampak nekako sem se jih sramoval, da, vse življenje. Ženske imajo dušo, to vam lahko rečem, vse drugačno dušo od moških. Trpijo in so lepo tiho. In tako nikdar nisem vedel, ali se ponašam z njimi prav ali narobe. One nič ne povedo, trpijo, kakor sem rekel, in so lepo tiho. Ves čas mi je nekaj govorilo, da se ne morem meriti z njimi in me je bilo sram.«

Kratko se je predahnil in dodal:

»Prav duša, to je tisto. Nisem še pozabil, kaj sem doživel na francoski fronti, takrat, ko sem bil še pri baterijski kuhinji. Neka ženska je z otrokoma za roko, z dečkom in deklico, vsak dan prihajala k nam in prosila za kruh. Ne vem, ali je imela tudi moža ali ne. Najbrž je bil v vojski in je že padel, vem samo to, da je bila presneto uboga. Vsak dan je prihajala k nam in prosila za kruh. Naš kuhar pa, rdečeličen Prus, ji je mahal z vojaškim hlebcom pred nosom: ‚Dam, če daš.‘ Ženska je odhajala brez besede, ampak prišla je tudi prihodnji dan — otroka sta bila lačna in je morala priti. In končalo se je tako, da je molče odšla s kuharjem. Ta se je kmalu vrnil in ne vem, kaj mi je bilo, ni me strpelo, da bi ne šel pogledat. Ženska je sedela za hlevom, kruh je ležal poleg nje, ona pa je jokala, jokala. Pred kuharjem ni marala, bilo ji je za malo, in če bi vedela, da jo gledam, bi bila spet lepo tiho.«

Spet se je predahnil in spoštljivo ugotovil:

»So pač take, ženske, mislim, trpijo in so tiho. Tudi Angelca in Marija nista bili drugačni: nič nista potožili, nič se nista upirali, čeprav je bilo obema hudo. Da, z ženskami mora človek veliko prevzeti nase. In mene je bilo zaradi tega zmerom sram pred njimi, premalo sem bil odločen in bal sem se, da bi jih ne prizadel. Ženske vse boli, tudi one so tenkočutne, ampak znajo na samo, nočejo, da bi še kdo drugi prenašal to. Vse imajo dušo in niso samo za tisto, za kar mislimo moški. Niso samo za tisto, le verjemite mi, sicer sploh ne bi vedel, čemu jih prav zdaj najbolj pogrešam, prav zdaj, ko sem že star in mi za tisto že dolgo več ni.«

»Niso samo za tisto,« je pritrdil šef administracije. »Res je, kar pravi.«

Prikimal je tudi direktor in predsednik sindikata že ni mogel drugače, ko da se je vsaj zamislil nad tem. Zraven se je hudomušno smehljaj. Direktorjevi ženi se je bržkone zdelo, da v svoji zamišljenosti preudarja tudi o njej, in se je užaljeno našobila. Segla je po koščku peciva in ga pričela odsotno drobiti med prsti.

Stari se je medtem domislil svojega srca.

»Preveč govorim,« je rekel. »Preveč govorim.«

(Konec prihodnjič)